

Елисавета СТОЙЧЕВА-ЯНЧЕВА
ЮЗУ „Неофит Рилски“, България

**ПАИСИЙ, „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“ В
КОНТЕКСТА НА БАЛКАНСКАТА ИСТОРИОГРАФИЯ ОТ
ЕПОХАТА НА ВЪЗРАЖДАНЕТО¹**

Elisaveta STOYSCHEVA-YANCHEVA
SWU „Neofit Rilski“, Bulgaria

**PAISIY, “ISTORIYA SLAVYANOBULGARSKA”
IN THE CONTEXT OF BALKAN
HISTORIOGRAPHY FROM THE REVIVAL-PERIOD AGE**

The article interprets Paissiy Hilendarski’s Slav-Bulgarian History. The book is situated in the context of the other historical works of Balkan historians of the 15th and 18th centuries (Croaten, Serbian and Bulgarian). Slavo-Bulgarian History is interpreted in conjunction with their historical works. The article highlights those accents, for which Bulgarians from the Revival period preferred Slavo-Bulgarian History.

Keywords: Paissiy Hilendarski, Balkan historians, Slavo-Bulgarian History.

Българската ранновъзрожденска историография фиксира началото си към 1762 г. Приема се, че това начало е свързано със завършването на „История славянобългарска“ на Паисий Хилендарски в Зографския манастир, а както Паисий сам съобщава в послесловието, той работи над труда си около две години. При съставянето на Паисиевата история са ползвани около 40 извора, които самият Паисий не цитира последователно (Драгова 1962). За идното писане е важно да се подчертае, че Паисий прекарва съществена част от монашеския си живот в Хилендарския манастир, светата обител, която в периода XII–XVIII век е сръбско владение (между 1700–1896 манастирът е преимуществено с български духовници). Историческата фактология доказва, че сръбската книжевност е напълно независима по времето на Хабсбургите, което оказва своето въздействие и върху българските заселници в Сърбия (Сампимон 2014: 645–646). Общуването на Паисий със сръбската книжнина, намираща се в книгохранилищата на Света гора, също и със сръбските духовници от манас-

¹Статията е по Проект № ФП-17 ФЛФ-004/16.05.2017 („От уста на ухо“... до Internet“), с ръководител доц. д-р Мила Кръстева, финансира се от Фонд „Научни изследвания“ (НПД при ПУ „П. Хилендарски“).

тира, в немалка степен повлиява върху концепцията и насоките, в които е положен текстът на „История славянобългарска“, **но в същото време спомага и да се подчертаят онези специфично български и Паисиеви акценти, с което концепцията на Паисиевата книга се отграничава от идеологията на другите балкански историци.**

Същностно е да се подчертае още в началото, че Паисий не е единственият историк на България и на Балканите в неговото житейско време. Във времето, когато живее Паисий, живеят и работят и немалко други историци – българи и чужденци. Сред тях са историците с български „корени“: Партений Павлович – висш духовник в Сръбката патриаршия (Бояджиев 1981); Христофор Жефарович – зограф от Дойран (Аргирова-Герасимова 2009); историкът Йован Раич (Драгова 1993) и др. През XVIII в. историографски съчинения пишат и Анонимният Зографец (Иванов 1931), и йеросхимонах Спиридон Габровски (Златарски 1900) и др. Пак по това време история на България съставя и католическият духовник Блазиус Клайнер (Дуйчев 1971), а през 1801 г. в Будим е публикувана и „История на славянобългарските народи“ от Атанас Нескович – разширено издание на историята на Раич (Сивриев 2001). Казано и иначе, в житейското време на Паисий, когато „История славянобългарска“ вече е факт, има и други истории, има и други историци на България, **но българите избират да помнят като свещен само един исторически текст – Паисиевата историческа книга.**

В търсене на отговора **защо се случва това** се наложи да проучим и детайли от по-малко познатия у нас историографски контекст, засягащ изяви и на други балкански историци, работили между XV–XVIII в. Запознаването ни с техните исторически съчинения откроява факти, които в по-малка или в по-голяма степен съдържат не/възможните отговори на поставения въпрос. Преди да дадем и нашия отговор на същия въпрос, ще изложим накратко основните търсения в недотам проучваните в България балкански исторически съчинения, а този избор помага да съградим необходимия ни фактологичен и аналитичен историографски контекст.

Съчиненията, важни за писането ни, са:

I. Хърватски истории:

1) *1487 г. „Кратка история на Илирия и на гр. Шибенек“ от Юрай Шишгорич.* Историята е съставена на латински език. Съдържанието на книгата е концентрирано около природните забележителности на Далмация, историческите паметници, както и местните обичаи на родния град на историка. Книгата е завършена в Италия, а това донякъде насочва съдържанието на текста ѝ. Забележително в историопист е твърдението на Шишгорич, че италианците смятат св. Йероним за техен светец, без да отчитат факта, че е роден в Далмация, която по това време е славянска област.

2) *1532 г. „Слово за произхода на уенчаните със слава славяни“ от Винко Прибоевич.* Роля за написването на книгата има тригодишният

престой на Прибоевич в Полша. Текстът съдържа изнесена от Прибоевич лекция, в която умело се „демонстрират етническото единство и величието на славянския народ“ (Кадич 1981: 30). Самият Прибоевич се идентифицира като далматинец, илириец² (хърватин), славянин. По примера на полския историограф Матиас Миховита Прибоевич извежда библейския произход на славяните, свързвайки го с родоначалника Тирас, внук на Ной, който е „предшественик на траките, които са кръвни роднини с илирийците и всички, които днес се наричат славяни“ (Кадич 1981: 30). Според историческата хипотеза на Прибоевич, славяни са: илирийците, мизите, даките, вандалите, сарматите, панонските славяни и македонците. Тази ситуация поражда и претенции към произхода на Александър Велики и учителя му Аристотел, които се възприемат като славяни. Позовавайки се на легендата за тримата далматински братя – Чех, Лех и Рус, Прибоевич разширява славянската общност на север и на изток, като обяснява, че руснаците ползват кирилицата, но пишат на „далматински език“. В съчинението се тълкува и произходът на термина „славянин“, отвеждащ към „слава“, а правомерността на хипотезата е подплатена с изтъкване на деянията на 25 римски императори от славянски произход. Според Прибоевич идеята за обединяването на славянските племена се свързва с името „склави“, т.е. „роби“, в съчинението се заменя със „славяни“³. Прибоевич се сочи като „създател“ на „илирийската идея в южнославянската историография“, която „изразява обективната тенденция за отпор срещу османското нашествие на Балканите“ (Драгова 1983: 18).

3) *1601 г. „Царството на славяните“ от Мавро Орбини*. Орбини е представител на Бенедектинския орден, което донякъде изяснява защо историкът съставя този труд в твърде ранна възраст. В съчинението може да се проследи нишката, по която Винко Прибоевич също издирва библейския произход на славяните. У Мавро Орбини славянството има корена си у Яфет – най-малкия син на Ной. И у Орбини, както и у Прибоевич, отново Александър Македонски е интегриран към семейството на славяните. В „Царството на славяните“ се приема, че първата славянска азбука е „буквица“, която е създадена от св. Йероним, докато кирилицата е дело на Кирил и Методий. В обръщението си към читателите, предхождащо същинската историографска част на „Царството на славяните“, Орбини по почина на Прибоевич пояснява, че славянският род „неправилно е наричан скиавонски“ (Орбини 1983: 43). В заглавието на книгата Орбини цитира народите и владетелите им, към които е адресиран историческият труд: Далмация, Хърватско, Босна, Сърбия, Рашка и България. Историята съдържа „една обща част „Первоначалие славян и произ-

² Древната римска провинция Илирия обхваща 17 по-малки провинции, които териториално се простират от Словения до о. Крит (включително) и от Далмация до Черно море.

³ От гр. Уклбвий, название на южните протославяни.

хождение державства ихъ“, предшествана от описание на Скандинавия, списък на цитираните ползвани извори и предисловие към читателите (Орбини 2012: 19). В първата част на „Царството на славяните“ Орбини вписва превода на „Летописа на Дуклянския презвитер“ – анонимно историческо съчинение, написано също на латински език, посветено на „средновековната област Дукля“ (Драгова 1983: 15). Следва пространният „разказ“ за „история[та] на Неманичите и наследниците им, както на Босна, Хум, Хърватия и България“, а в това изложение, в частта за България, е приложено и „Предуведомление към читателя“ (Драгова 1983: 19). Орбини структурира и опорите на идеята за панславизма⁴, засягаща обединението на южните славяни в Илирия.

4) 1663–1666 г. „Разговор за владетелството“ или „Политика“ от Юрий Крижанич. Крижанич получава образованието си в Загреб, Виена и Болоня. През 1659 г. заминава за Русия, а през 1661 г. е заточен в Тоболск заради униатските си възгледи. Текстът му е смесица от църковнославянски, руски и хърватски език, като идеята му е да разкрие историята на Русия от XVII век. Разгледани са философски, етнически и икономически проблеми. Пише, че в една държава не трябва да има външна намеса, че и начинът, по който се обличаме, не трябва да следва чужди образци и маниери. За пример е посочен българският хан Пресиян (в част III), който два пъти годишно на празници се облича в изкусно направени национални дрехи. В раздел VII от текста Крижанич описва разговор между Борис и Херво, който започва с описание на шестте славянски племена: руснаци, поляци, чехи, българи, сърби и хървати. Част от славяните са угнетявани от турското и от „немското“ владичество. Идеята за родоотстъпничеството е застъпена както у Паисий по отношение на чуждопоклонничеството, използването на чужди езици и пренебрежение към незнаещите чужд език (раздел VII, т. 5). Униатската идея на Крижанич настоява Русия да стане католическа, с което да засили мощта си и да освободи славяните. Крижанич е първият идеолог на панславизма (Войников 2009).

5) 1701 г. „Стематография“ на Павел Ритер Витезович. Хърватският поет и историограф познава историческото съчинение на Мавро Орбини. Това се вижда и при описанието за южните славяни, откъдето вероятно прониква и идеята за Илирик⁵. Приносът на Витезович се изразява в систематизирането на гербовете на славянските народи. Текстът е написан на латински език, което прави книгата непопулярна сред славяните. Паисий Хилендарски го нарича „латински философ“, от чиято книга сърбите се възползвали, за да възхвалят своя владетел (Пеев, Димитрова, Петков 2012: 213). „Книгата на Павел Ритер Витезович съдържа: 1. Посвещение, адресирано към Юлиус Фридрих („Illustrissimo excellentissimo domino, domino JULIO FRIDERICO Sac: Rom: Imp: comiti

⁴Идеята на панславизма се свързва с очакването да се създаде държавата Велика Славия, която цели славянското езиково и генетично обединение чрез интеграция на идеологическата структура на ранната и модерна Илирия.

Bucellenio, Libero Baroni de Raichenburgo, Sac: Сжс: Reg: Majestatis Camerario, Intimo Consiliario, Supremo Aulж Cancellario, &c. EQ. PAU. RITTER, S.P.D”). 2. Стихотворно посвещение, от 74 стиха. 3. Три стихотворения, адресирани до Ю. Фридрих и озаглавени съответно: „Sertum Primum“, „Sertum Secundum” и „Sertum Tertium” (страниците, на които се намират четирите посвещения, не са номерирани). 4. Изображения на 56 герба на различни страни, области и градове (с. 1–56). Имената на съответните държави, области и населени места са подредени по азбучен ред (изключение прави разположението на първите два герба – Illyricum и Imperium a Nemanide institutum (с. 1–2). Под всеки герб е разположено четиристишие, което посочва характерни особености на съответната страна, образ или герб. Всяко четиристишие съдържа по два елегични дистихона (срв. Stepanić 2005: 116). 5. Обяснение на различните гербове – „Declaratio stemmatum prжmissorum”, с. 57–87). 6. Една страница, на която е поместен списък на печатните грешки (с. 88). 7. Стихотворение, посветено на Павел Ритер по повод на издаването на книгата (с. 89). 8. Задна корица, на която са отпечатани изображения. Както стихотворенията под гербовете, така и всички останали стихотворни текстове в тази книга са написани в елегичен дистихон (трябва да бъде посочено, че Павел Ритер пише своите поетически текстове най-често в елегичен дистихон или в хекзаметър“ (вж. Jurišić 1995: 220; Братанов 2014: 56-57). Голяма част от книгите му са писани на латински и са с историческа тематика.

С историческа тематика са и другите две съчинения на Витезович: „Хроника, или Спомен за всички векове на света“ от 1696 г. и „Croatia rediviva“ (Възродена Хърватия) от 1700 г.

Интересът му към Илирик е маркиран през 1700 г. в *Croatia rediviva* (Възродена Хърватия), където терминът „хърватин“ е използван като синоним на „илириец“ и по този начин Витезович „разтяга“ значението на „хърватин“, пренасяйки го върху всички неславяни, включително и унгарците. Териториалният обхват включва „териториите между Адриатическо, Черно и Балтийско море“ (Fine 2006: 487). По този начин „Витезович се явява предвестник на идеята за общност на южните славяни и на илирийското движение на Людевит Гай“⁶ (Fine 2006: 482).

6) 1756, 1759 „Приятен разговор на словинския народ“ (Писма-рица) от Андрия Качич-Миошич. Магистърът по богословски науки във Венеция стъпва на народното творчество и сам създава песни с исторически мотиви. Книгата му съдържа части от средновековните хроники и представлява опит да обхване на „миналото на южните славяни“. Песните му са посветени

⁵ Ръкописът е озаглавен *Stemmatographia sive Armorium Illyricorum delineatio descriptio et restitutio*.

⁶ Людевит Гай създава Хърватската национално доктрина „Независима Хърватия“ през 1847 г.

на българи, сърби и хървати. В първото издание на книгата те са едва 41, докато във второто – наброяват 138. Според Качич-Миошич южните славяни произлизат от „Велика Скандинавия“. В исторически план книгата е ценна за българската историография не само със списъка и описанието на българските царе, но и с двете песни, посветени на Крум (Орум) и Никифор, Владимир и Косара⁷. Тя е източник за текста на Анонимната Зографска история, а П. Р. Славейков още в началото на творчеството си „припява“ песента за Крум и Никифор (Георгиев 1964: 129–30). Интересното в книгата на Качич-Миошич е, че той съзнателно избягва да определи етническата принадлежност на хърватите. В текста е отделено място за биографиите на владетелите на Сърбия, Зета, Босна и България – банове, крале и царе. Хрониката на славянската общност започва с 24 римски императори от славянски произход (3 български), 3 папи и дълъг списък от славянски светци (Fine 2006: 292).

Хърватското възраждане, или **илиризъмът**, цели да се отграничи от завладялото го унгарско присъствие, като насочва вниманието си към древния народ „илирийци“, населявали в миналото Западните Балкани. Идеята е да се направи обединение на славяните в държава „Илирия“, която да включва южните славяни и да има своя независимост. Виден деец на Хърватското възраждане е Людевит Гай, който създава единен книжовен език и правопис на хърватите срещу навлизания унгарски език в аристокрацията (Георгиев 1964: 130–132).

II. Сръбските истории:

1) *1690–1711 г. „Хроники“ („Славяносръбски хроники“, пет тома, 2681 стр.) от граф Джордже Бранкович.* Текстът съдържа истории на унгарци, румънци, сърби, молдови и полци и се ползва като извор от Йован Раич. По-голямата част е създадена в Румъния и по време на заточенията на историка. От значение за илирийската идея е „Хроника Словена Илирика, горње Мезијеи доње Мезије“, написана на румънски език. Разграничават се три части (дяла): 1. История на Библията от Потопа до Вавилонската кула и разделянето на езиците; 2. История на Асирия, Персия, Гърция, Рим и Византия; 3. История на Югоизточна Европа, по-точно на сърби и румънци от техния произход до 1686 г. За текста си авторът ползва сръбски, български и румънски източници (Бранковиќ 1994: 5–11). Още на втората страница в текста срещахме „славянското царство Илирик“, в което се настанили синовете Яфетови (Бранковиќ 1994: 18). По-надолу Бранкович обяснява за владенията на славянския Илирик, това са: Далмация, Босна, Хърватска, Сърбия и България, както и части от Гърция (Бранковиќ 1994: 25). Посочен е и първият митрополит, архиерей и епископ на славянския Илирик и на Сръбска и Българска Мизия – свети Сава (Бранковиќ 1994: с. 31–32). За да докаже и защити благородническия си произход, Бранкович вмъква в текста и разкази за своите предци. Такъв е войводата княз Вук Бранкович, който владее Илирик и Мизия (Бранковиќ 1994: с. 40). Джордже е един

⁷Дъщеря на цар Самуил, която се влюбва в пленника на баща си.

от тримата му синове (другите са Григор и Лазар), който именно наследява трона, като след това се жени за сестрата на цар Палеолог – Ирина. Синът на Джордже – Лазар, наследява трона от баща си и става деспот на Сърбия. В петия том пък той говори за своето време и именно тук откриваме историка в хроникъора, в частта, в която се описват съвременни за разказвача събития. Така историческото съчинение става мемоарно (Павић 1991: 72). Интересно е, че при Бранкович няма да се намерят никакви следи от устно творчество, може би изключение е онзи случай в хрониките, където Бранкович, говорейки за славата на Душан в Архангелския манастир, описва словото на царя към събраните благородници⁸ (Павић 1991: 95).

2) 1741 г. „*Стематография*“ на Христофор Жефарович. Роденият в Дойран българин (Петровский 1910: 297) прави църковнославянски „превод от съчинението на Павел Ритер Витезович, излязло на латински език – „*Stemmatographia sive armorum Illiricorum delineatia, descriptio et restitutio*“, което има връзка с творбата на Мавро Орбини „*Il regno degli slavi*“ (1601)“ (Стоянов 1977: 26). Авторът подчертава ясно своите възгледи, като нарича себе си „иллирско-распански общий зографъ“ (стр. 17). „Съдържанието на „Стематографията“ на Хр. Жефарович в редица отношения се различава от съдържанието на първообраза. Стематографията съдържа: 1. Изображения на 24 сръбски и български светци и владетели. 2. Титулна страница. 3. Изображение на печкия патриарх Арсений IV. 4. Изображение на патриаршеските инсигнии. 5. Стихотворно посвещение, адресирано към Патриарха. То обхваща 110 стиха и е написано от Христофор Жефарович. Посвещението се разполага на 5 страници. 6. Изображение на Стефан Силни. 7. Гербовете на отделните държави, области и градове [л. 1 – л. 28 обр.]. Подредбата им е същата, каквато е в „Стематографията“ на Павел Ритер. Поради това не е спазен азбучният ред на имената на отделните страни. Под всеки герб се разполага четиристишие, преведено от книгата на Павел Ритер. 8. Изяснение на гербовете [л. 29 – л. 40], което също е преводно. 9. Изображение на св. Максим и на св. Стефан [л. 40 обр.]. 10. Оригинално стихотворение на Павел Ненадович, посветено на Хр. Жефарович [л. 41 – л. 42]. 11. Задна корица, на която е отпечатано изображение на сръбския крал Стефан Неманич“ (Братанов 2014: 57). Жефарович се обучава за зограф, работи като иконописец в Белград и Нови Сад, а по-късно в – гравьорско ателие във Виена. „Авторът обосновава и защитава идеята за общославянско единство, благодарение на което славяните успяват да отстояват своя етнос и вяра. Заради нейния панславистичен замисъл и дух „Стематографията“ попада в Индекса на забранените книги на Австро-Унгарската империя и е забранена под заплахата от смъртно наказание“ (Аргирова-

⁸ Според Бранкович царят е казал: „Всички бъдете весели на Архангелския празник и прославяйте божия архиерей“, което в литературата се приема като пример за употреба на народен език от страна на Бранкович (Павић 1991: 95).

Герасимова 2009: 4). Книгата е „първа искра на раждащия се интерес към народностите, които започват да изплуват из универсума на феодалното общество, да проявяват стремеж да се утвърдят в многонационалните империи, в които се намират, дори да се противопоставят на господстващите народности, които ги поробват, ограбват и претопяват“. В литературно-исторически аспект Жефарович е предвестник на Паисий (Георгиев 1980: 101). Българският герб, изобразен в „Стематографята“, служи като първообраз на държавния герб след Освобождението (Панайотов 2008: 80).

3) *1752 г. „Автобиография“ на Партений Павлович*. Българинът Партений Павлов е роден в Силистра, получава своето образование в Унгария, Италия и Гърция, а през 1750 г. се издига до епископ. „Автобиографията“ е написана на български език. В нея се открояват три части: първата, писана вероятно през 1749 г., когато става архимандрит, за странстванията и страданията му без хронологичен ред; втората, датирана от 1957 г., за странстванията и поклонническите му пътувания, и третата част, която съдържа две проповеди. В третата част Павлович разглежда неканонизирания мъченик Пахомий, ученик на Йосиф Брадати (Бояджиев 1988: 38–42). „Център на Автобиографията са страданията, преживяни от Партений в защита на православието, тоест на политическите права на сърби и българи“ (Мечев 1967: 101). С книгата си Павлович поставя началото на нов жанр в сръбската и в българската литература (Георгиев 1965: 85). Повлияни от този жанр са Доситей Обрадович и Софроний Врачански (Мутафчиева 1984: 40). Има предположения, че Партений Павлович се е познавал с дамаскинарят Йосиф Брадати. Бунтът към робската действителност и патриотизмът в двамата „подготвя и обосновава появата на Паисий“ (Бояджиев 1981: 35).

4) *1794 г., 1795 г. „История всех словенских народов и най-паче болгар, хорватов и сербов“ – четири тома от Йован Раич*. Родното място на Раич предопределя съдбата му – Сремски Карловци е „резиденция на митрополия, която представлява сръбската Ипекска патриаршия в Австрийската империя“, където се помещава и „тогавашния интелектуален елит“ в лицето на Захари Орфелин, Павел Ненадович и Партений Павлович (Драгова 1993: 10). В композиционно отношение книгата съдържа четири части, от които първата е „Предисловие за обичайния историята“, и аналогично следват историите на трите славянски народа. Негови извори са Мавро Орбини, Цезар Бароний, Йоан Зонар, Ана Комнина и жития (Райков 1997: 84). Има предположения, че през 1758 г. по време на посещението си в Хилендарския манастир Раич се запознава с Паисий Хилендарски, с когото споделя идеите си за създаване на историята, а втората им среща е през 1761 г., при посещението на Паисий в Сремски Карловци (Драгова 1993: 11). В историографската традиция Раич е припознат като „първия изследовател, който твърди, че българите са от славянски произход“ (Сампимон 2014: 646).

От съдържащото се в историческите съчинения на сръбските историци следва изводът, че идеята за илиризма и обединението на славянството всъщност се вгражда паралелно със същата идея, застъпена и в хърватските истории, които са извори на сръбския историзъм. Сръбските историци подхващат идеята и вплитат в нея тезата за отхвърляне на робството у поробените балкански територии. Ако Партений Павлович показва каква е съвременната му действителност в „Автобиографията“ си, ако Жефарович утвърждава държавността чрез гербовете в „Стематографията“, то Раич ярко заявява, че корените на славянските народи са и балкански, защото това е тяхната земя, която несправедливо е окупирана от чуждите завоеватели.

Ако проследим и българския историографски контекст, непременно ще трябва да се върнем към Паисий, който живее на предела между отиващото си Средновековие и прииждащото Ново време. Естествено е в тази динамична среда на културноестетически преход Паисий да има като съвременник дамаскинаря Йосиф Брадати, който преписва книги в Рилската света обител. Съществуват хипотези, че двамата са се познавали, а това е напълно възможно, защото представителите на интелигенцията по онова време се броят на пръсти. Допустимо е Паисий и Йосиф Брадати да са били познати и да са обменяли идеи за своите книжовни занимания (Ангелов 1963). Рилският дамаскинар е и свързващото звено между Паисий Хилендарски и Партений Павлович (Бояджиев 1981). Изследванията на книжовната дейност на Йосиф Брадати и Партений Павлович показват тематично и текстово сходство: „И у двамата патриотизмът се изразява в принадлежността към православието, в борбата за неговото запазване и утвърждаване“, както и заключението, че двамата „подготвиха, обосноваха появата на Паисий“ (Бояджиев 1981: 35). Проучването на съчинението на Паисий показва, че то няма дълбочината, с която се представят чуждите исторически съчинения. Паисий не ползва „професионално“ и изворите, които му помагат да се отгласне в **съчиняването** на българската история – той знае твърде малко за Другите. Паисий си поставя задача, която предопределя и концепцията на историческия му текст, **да разкаже по простому, че българите имат право да пребъдат, защото имат своята величава история. И съчинението му разказва на български, заради българите, историята на България.**

Това, което се налага като изводи от направените описания на историческите съчинения у хървати, сърби и българи, би могло да се обобщи накратко по следния начин:

1. Видно е, че чуждите съчинения, в немалко от които има и пласт, проследяващ българската история, са написани от образовани книжовници, които ползват професионално чуждите извори. Хърватските и последвалите ги сръбски исторически съчинения застъпват идеите на илиризма. Редица от тези съчинения са съставени от високоподготвени балкански историци.

2. Видно е още, че Паисий Хилендарски решава да се разграничи от илирийската следа в българската история, защото неговото отечество е Бъл-

гария, а нейната древност не предполага вписването и на илиризма. Именно затова „История славянобългарска“ намира благоприятна почва за масово разпространение сред българските възрожденци през целия XIX век, българите познават и Раичовата история, но предпочитат Паисиевата. Правотата на застъпената теза се доказва от наличните данни за съществуващи повече от 70 нейни ръкописни преписа и преправки, също и на печатно нейно издание от 1844 г. Времето на Паисий и Възраждането е време, когато на българина са нужни воля и кураж за национално себеутвърждаване, затова и Паисиевата книга, която му разказва онова, което обича, помни, познава, е неговата **Възрожденска българска Библия** (Кръстева 2001).

ЛИТЕРАТУРА

Ангелов 1963: Ангелов, Б. *Съвременници на Паисий*, София: Издателство на БАН. [Angelov 1963: Angelov, B. *Savremennitsi na Paisiy*. Sofia: Izdatelstvo na BAN]

Аргирова-Герасимова 2009: Аргирова-Герасимова, М. „Стематография“ от Христофор Жефарович и нейното значение за Българското възрождане“. // *Информационен бюлетин на Централната библиотека на БАН*, № 5, с. 3–8, (<http://cl.bas.bg>) [Argirova-Manasieva 2009: Argirova-Manasieva, M. *Stematografia ot Hristofor Zhefarovich i neinoto znachenie za Balgarskoto vazrazhdane*. // *Informatsionen byuletin na Tsentralnata biblioteka na BAN*, № 5, s. 3–8, (<http://cl.bas.bg>.)]

Бояджиев 1981: Бояджиев, П. *Партений Павлович между Йосиф Брадати и Паисий Хилендарски*. // *Език и литература*, кн. 1, София, 33–40. [Boyadzhiev 1981: Boyadzhiev, P. *Parteniy Pavlovich mezhdu Josif Bradati i Paisiy Hilendarski*. // *Ezik i literature*. kn. 1, Sofia, s. 33–40.]

Бояджиев 1988: Бояджиев, П. *Партений Павлович*, София: Издателство Наука и изкуство. [Boyadzhiev 1988: Boyadzhiev, P. *Parteniy Pavlovich*, Sofia: Izdatelstvo Nauka i izkustvo.]

Бранковиќ 1994: Бранкови, Ђ. *Хроника Словена Илирика, горње Мезијеу доње Мезије*, Нови Сад: Прометей. [Brankovich 1994: Brankovich, D. *Hronika Slovena Ilirika, gorne Mezije i donje Mezije*, Novi Sad: Prometey.]

Братанов 2014: Братанов, И. *Към въпроса за състава, езика и стила на „Стематографията“ на Христофор Жефарович*. // *Научни трудове на Русенския университет* т. 53, серия 6.3, с. 56–61. [Bratanov 2014: Bratanov, I. *Kam voproso za sastava, ezika i stila na Stematografiyata na Hristofor Zhefarovich*. // *Nauchni trudove na Rusenskiya univerversitet*, t. 53, seria 6.3, s. 56–61.]

Войников 2009: Войников, Ж. *Българският Северозапад, Моравско, Косово и Тимошко като българско пограничие. (в памет на Гаврил Занетов, бесарабски българин и най-ревностен изследовател на Българския Северозапад) – 2009 г.* <http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/BALGARSKI_SEVEROZAPAD_MORAVSKO_KOSOVO_TIMOSCHKO.doc> (20.08.2017). [Boynikov 2009: Vojnikov, Zh. *Balgarskiyat Severozapad, Moravsko, Kososvo i Timoshko kato balgarsko pogranchie. (V pamet na Gavril Znetov, besarabski balgarin i nai-revnosten izsledovatel na Balgarskiyat Severozapad) – 2009 g.*]

Георгиев 1964: Георгиев, Е. *Очерки по история на славянските литератури*. Първа част, София: ДИ Наука и изкуство. [**Georgiev 1964:** Georgiev, E. *Ocherki po istoria na slaviyanskite literaturi*. Perva chast, Sofia: DI Nauka i izkustvo.]

Георгиев 1965: Георгиев, Е. *Общо и сравнително славянско литературознание*. София: Наука и изкуство. [**Georgiev 1965:** Georgiev, E. *Obshho i sravnitelno slaviyansko literaturoznanie*. Sofia: Nauka i izkustvo.]

Георгиев 1980: Георгиев, Е. *Люлка на старата и новата българска писменост*, София: Народна просвета. [**Georgiev 1980:** Georgiev, E. *Lyulka na starata i novata balgarska pismenost*, Sofia: Narodna prosveta.]

Драгова 1962: Драгова, Н. Паисий Хилендарски и неговата епоха. // *Домашни извори на История славянобългарска*, София: Издателство БАН, с. 285–343. [**Dragova 1962:** Dragova, N. Paisiy Hilendarski i negovata epoha. // *Domashni izvori na Istoriya slaviyanobalgarska*, Sofia: Izdatelstvo BAN, s. 285–343.]

Драгова 1983: Драгова, Н. *Царството на славяните*, София: Наука и изкуство. [**Dragova 1983:** Dragova, N. *Tsarstvoto na slaviyanite*. Sofia: Nauka i izkustvo.]

Драгова 1993: Драгова, Н. *България в творчеството на чуждестранни историци XVII–XIX век. Йован Раич. История на всички славянски народи и най-паче на болгари, хорвати и серби*. Откъси, София: Наука и изкуство. [**Dragova 1993:** Dragova, N. *Balgaria v tvorchestvoto na chuzhdestranni istoritsi XVII–XIX vek. Jovan Raich. Istoria na vsichki slaviyanski narodi i nay-pache na bolgari, horvati i serbi*. Otkasi. Sofia: Nauka i izkustvo.]

Дуйчев 1971: Дуйчев, И. *Блазиус Клайнер и неговата „История на България“ от 1761 година*. София: БАН. [**Duychev 1971:** Duychev, I. *Blazius Klayner i negovata Istoria na Balgaria ot 1761 godina*. Sofia, BAN.]

Златарски 1900: Златарски, В. *История во кратце о болгарскомъ народска славенскомъ, сочинися и списася въ лето 1792 Спиридономъ Иеросхимонахомъ*, София. [**Zlatarski 1900:** Zlatarski, V. *Istoria vo kratse o bolgarskom naroda slovenskom, sochinasiya i spisasiya v leto 1792 Spiridonom Ieroshimonahom*, Sofia.]

Иванов 1931: Иванов, Й. *Български старини из Македония*. Второ допълнено издание, София: Издателство на БКДр с. 628–642. [**Ivanov 1931:** Ivanov, I. *Balgarski starini ot Makedonia*. Vtoro dopolneno izdanie, Sofia: Izdatelstvo na BKD, s. 628–642.]

Кадич 1981: Кадич, А. *Хърватски извори за Паисиевата история*. // *Език и литература* кн. 5, с. 28–37. [**Kadich 1981:** Kadich, A. *Harvatski izvori za Paisievata istoria*. // *Ezik i literatura* kn. 5, s. 28–37.]

Кръстева 2001: Кръстева, М. Великият библейски код и благата вест на Паисий Хилендарски за свещената изначалност на българския род. // *Следите на свещената книга в българската литература*. В. Търново: Фабер с. 75–85. [**Krasteva 2001:** Krasteva, M. *Velikiyat bibleyski kod i blagata vest na Paisii Hilendarski za sveshtennata iznachalnost na balgarskia rod*. // *Sledite na sveshtennata kniga v balgarskata literatura*. Veliko Tarnovo: Faber, s. 75–85.]

Мечев 1967: Мечев, К. Целенасочен разказ. Поглед върху автобиографията на Партений Павлович в композиционно отношение. // *Литературна мисъл*, кн. 3, с. 92–101. [**Mechev 1967:** Mechev, K. *Tselenasochen razkaz. Pogled varhu avtobiografiyata na Parteniy Pavlovich v kompozitsionno otnoshenie*. // *Literaturna missal*, kn. 3, s. 92–101.]

Мутафчиева 1984: Мутафчиева, В. *За развитието на автобиографичния жанр в нашата възрожденска книжнина*, // *Литературна мисъл*, № 4, с. 35–51. [**Mutafchieva**

1984: Mutafchieva, V. *Za razvitiето na avtobiografichniya zhanr v nashata bazrozhdenska knizhnina*, // *Literaturna missal* № 4, s. 35–51.]

Орбини 1983: Орбини, М. *Царството на славяните*, София. [**Orbini 1983:** Orbini, M. *Tsarstvoto na slaviyanite*, Sofia.]

Орбини 2012: Орбини, М. *Царството на славяните*, София: Орден на рицарите тамплиери на Йерусалим – Велик приорат България. [**Orbini 2012:** Orbini, M. *Tsarstvoto na slaviyanite*, Sofia: Orden na rizarite tamplieri na Yerisalim – Velik priorat Balgaria.]

Панайотов 2008: Панайотов, Ф. *Вестници и вестникари*, София: Захари Стоянов. [**Panayotov 2008:** Panayotov, F. *Vestnitsi i vestnikari*, Sofia: Zahari Stoyanov.]

Пеев, Димитрова, Петков 2012: Пеев, Д., Димитрова, М., Петков, П. *История славянобългарска. Критическо издание с превод и коментар*, София: Демакс. [**Peev, Dimitrova, Petkov 2012:** Peev, D., Dimitrova, M., Petkov, P. *Istoria slaviyanobalgarska. Kriticheskoto izdanie s prevod i komentar*, Sofia: Demax.]

Райков 1997: Райков, Д. *Историческата съдба на македонските българи. Свидетелства за Българското възраждане в Македония*, София: Македонски научен институт. [**Raykov 1997:** Raykov, D. *Istoričeskata sadba na makedonskite balgari. Svidetelstva za Balgarskoto vazrazhdane v Makedonia*, Sofia: Makedonski nauchen institut.]

Сампимон 2014: Сампимон, Ж. *За ролята на историографията при развитието на българското национално съзнание* // Либрев преглед, годишник 2014 – част 3, Берлин: Екстаз, с. 644–660. [**Sampimon 2014:** Sampimon, Zh. *Za roliyata na istoriografiyata pri razvitiето na balgarskoto natsionalno samosaznanie* // Librev pregled, godishnik 2014 – chast 3, Berlin: Extaz, s. 644–660.]

Сивриев 2001: Сивриев, С. *Атанасий Нескович и неговата “История славянобългарског народа”*, Будим – 1801 // Българско общество за проучване на XVIII в. Интердисциплинарна научна конференция „Модерността вчера и днес“, 2001. URL: <http://www.bulgc18.com/modernoto/sivriev.htm>. [**Sivriev 2001:** Sivriev, S. *Atanasii Neskovich i negovata “Istoriya slovenobalgarskog naroda”*, Budim – 1801.]

Стоянов 1977: Стоянов, М. *Христофор Жефарович* // Речник на българската литература, т. II (Е – О), София: Издателство на БАН, с. 25 – 26. [**Stoyanov 1977:** Stoyanov, M. *Hristofor Zhefarovich* // *Rechnik na balgarskata literatura*, t. II (E-O), Sofiya: Izdatelstvo na BAN, s. 25–26.]

Павић 1991: Павић, М. *Историја српске књижевности. Барок. Досије и Научна књига*, Београд. <<http://www.skripta.info/wp-content/uploads/2017/01/Milorad-Pavi%C4%87-Barok.pdf>>(20.10.2017). [**Pavich 1991:** Pavich, M. *Istoria srpske knigevnosti. Barok. Dosie I nauchna kniga*. Beograd.]

Петровский 1910: Петровский, Н. М. К биографии Христофора Жефаровича. // *Известия Второго отделения Импер. академии наук*, т. 15, ч. II. с. 297–313. [**Petrovskiy 1910:** Petrovskiy, N. M. K biografii Hristofora Zhefarovich // *Izvestiya Vtorogo otdeleniya Imper. Akademii nauk*, t. 15, ch. II, s. 297–313.]

Fine 2006: Fine Jr., J. V. A. *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans, A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*. University of Michigan, 2006.